

UOT 341.2; 341.231.14**İNSAN HÜQUQLARI SAHƏSİNDƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ QANUNVERİCİLİYİ
VƏ AVROPA STANDARTLARI**

N.H.MEHDIYEV
Bakı Dövlət Universiteti
novruz_mehdiyev@bk.ru

Məqalədə qeyd olunur ki, müasir dövrdə insan hüquqları problemini təkcə dövlətdaxili məsələyə aid etmək olmaz. Belə ki, insan hüquqları qlobal xarakter daşıyır və onun tənzimlənməsində başlıca rol beynəlxalq hüquqa məxsusdur. Müasir insan hüquqları müəyyən beynəlxalq standartlara malikdir, onun müdafiəsi, həm milli-hüquqi, həm də beynəlxalq-hüquqi normalarla həyata keçirilir. Azərbaycan qanunvericiliyinin insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi normalara və Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasının zirvə məqamı Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına daxil olduğu və insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına qoşulduğu dövrə təsadüf edir. Müasir Azərbaycan qanunvericiliyinin insan hüquqları və azadlıqları sahəsində Avropa standartlarına uyğunluğu qanunvericiliyin bir sıra sahələrində mülki, əmək, ailə və digər sahələrində öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: insan hüquqları, bəşəri prinsiplər, qeyri-diskriminasiya prinsipi, Avropa konvensiyası, insan hüquqlarının müdafiəsi, Avropa insan hüquqları məhkəməsi və s.

Müasir dövrdə insan hüquqları ideyası ictimai inkişaf prosesinə istiqamət və təkan verən mühüm ideyalardan biri kimi qiymətləndirilir. Çünki insan hüquqları insanların sosial fəaliyyəti, onların ictimai münasibətləri, fərdi yaşayış xüsusiyyətləri ilə üzvi surətdə bağlıdır. Onlar insanların qarşılıqlı əlaqəsi, bu əlaqələrin nizamlanması, onların hərəkət və fəaliyyətində yaranan mübahisələrin qarşısının alınması, dövlət və cəmiyyətin normal fəaliyyətinin normativ forması kimi özünü göstərir.

İnsan hüquqları cəmiyyətdə və dünyada baş verən bütün ən mühüm təzahür və hadisələri ölçməyə imkan verən universal sərvətdir. Hüquq və onun mühüm tərkib hissəsi – insan hüquqları azad siyasət, siyasətçilər və dövlət hakimiyyətinin hüduqlarının müəyyən edilməsinə yönəlmişdir. İnsan hüquqlarının pozulmasına səbəb olan hər bir siyasi tədbir fərdin azadlığına qəsdidir.

Əsas insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq və Avropa hüququ normaları vasitəsilə Azərbaycan hüquq sisteminin məzmununun zənginləşdirilməsi bu normaların milli qanunlarda təsbit edilməsi yolu ilə həyata keçirilir ki, bu da sözügedən normaları öz xarakterinə görə hüquq sisteminin bir hissəsi kimi fəaliyyət göstərə biləcəyi təqdirdə məhkəmələr tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş qaydada bilavasitə tətbiq edilməli olan normaları özündə əks etdirmiş beynəlxalq konvensiyalara qoşulmaq yolu ilə həyata keçirilməsindən daha təsirli və səmərəlidir.

Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olması və Avropa Konvensiyasına qoşulmasının əsas siyasi-hüquqi nəticələri təkcə Avropa hüquq məkanına yaxınlaşmaqdan ibarət deyil, həm də istər hüquq sahəsində, istərsə də başqa sahələrdə Avropa əməkdaşlığının istiqamətlərinə təsir göstərmək, ümumavropa miqyaslı müxtəlif proqramlarda və layihələrdə iştirak etmək, Avropa orqanlarında və strukturlarında işləmək və bu zaman öz mənafeələrini müdafiə etmək imkanı şəklində təzahür edir.

Mühüm nəticələrdən biri də ondan ibarətdir ki, hüquq sistemini ardıcıl olaraq Avropa hüququ standartlarına və tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün hüquq sistemində islahatların qalan mərhələlərini səmərəli şəkildə həyata keçirmək məqsədilə Avropa ölkələrinin mütərəqqi-demokratik təcrübəsindən istifadə etmək imkanı qazanmışıq. Bu, təkcə Azərbaycan qanunvericiliyi və hüquq tətbiqetmə praktikası üçün deyil, həm də icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan vətəndaşları onların hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi üçün dövlətin daxili imkanları tükəndikdə birbaşa Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ əldə etmişlər. Bu hüquq yaxın vaxtlarda qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» qanuna dəyişikliklər edilməsi barədə konstitusiyaya qanununun normaları ilə də təsbit edilmişdir.

Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olması, insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına (və konvensiyaya aid protokollara) qoşulması ölkəmizin vətəndaşlarının müvafiq şərtlərə riayət etməklə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə (Strasburq) şikayətlə müraciət etmələri üçün geniş imkanlar yaratmış və belə bir hüquq vermişdir.

Azərbaycan Qanunvericiliyinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması prosesinin başa çatdığını düşünənlər yanılırlar. Bu fikir həqiqəti tam əks etdirmir, belə ki, həmin uyğunluğun səviyyəsi Azərbaycan qanunvericiliyində təkcə hamılıqla qəbul edilmiş müasir beynəlxalq hüququn əsaslarının təsbit edilməsi səviyyəsi ilə deyil, həm də insan hüquqları və əsas azadlıqları kateqoriyalarının qanunvericilikdə nə dərəcədə möhkəmləndirilməsi ilə müəyyən edilir.

Müasir Azərbaycan qanunvericiliyinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması göstərir ki, konstitusion hüquq və azadlıqların böyük əksəriyyəti bir növ mütləq, universal xarakter daşıyır və Avropa standartlarının tələb etdiyi kimi hər hansı şəkildə məhdudlaşdırıla bilməz.

Azərbaycanda insan hüquqları barədə Avropa standartlarına və normalarına riayət edilməsi, dövlətimizin Avropa Şurasına daxil olmasından, insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyaya, eləcə də digər Avropa konvensiyalarına Azərbaycanın qoşulması və həmin konvensiyaların ratifikasiya edilməsindən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün Avropa hüququnun tətbiqi məsələləri üzrə hüquqşünasların, hakimlərin, qanunvericilərin və inzibati işçilərin ixtisas dərəcəsi və hazırlıq səviyyəsi yüksəldilmişdir.

18 mart 2009-cu il tarixində keçirilmiş referendum isə insan hüquqlarının təminatında yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Konstitusiyaya əlavə və dəyişiklik edilməsi, ilk növbədə insan hüquqlarının daha real təminatının əsası olan hüquqi dövlət – sosial dövlət münasibətlərini meydana gətirir, dövlətimizin vəzifələri qarşısında daha ciddi öhdəlik götürən qanunvericilik əsaslarını müəyyən etmişdir (1, 8).

Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun sonrakı inkişafı ayrı-ayrı insan hüquqlarına həsr olunmuş müqavilələrin bağlanması və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq mexanizmi və proseduraların inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır (6, 177).

Dövlətlər tərəfindən Avropa Şurası və onun strukturları qarşısında öz üzərilərinə götürdükləri öhdəliklərə əməl edilməməsi və bununla əlaqədar yarana biləcək hüquqi nəticələr də böyük önəm daşıyır. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının həyata keçirilməsi üçün hüquqi mexanizm Azərbaycan qanunvericiliyində və hüquq tətbiqetmə praktikasında lazımınca təsbit edilmişdir.

Müasir Azərbaycan qanunvericiliyinin insan hüquqları və azadlıqları sahəsində Avropa standartlarına uyğunluğu qanunvericiliyin bir sıra sahələrində – mülki, əmək, ailə və digər sahələrində öz əksini tapmışdır.

Mülki-hüquq münasibətlərinin, bazar münasibətlərinin formalaşmasının aktual məsələlərini həll edərkən həm insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq standartlar və dövlətin əməli inkişaf təcrübəsi, həm də bu münasibətlərin beynəlxalq əmək bölgüsünə inteqrasiyası və dünya bazarına doğru irəliləmək imkanı nəzərə alınmalıdır (9, 95). Bu baxımdan müasir Azərbaycan qanunvericiliyində insanın mülkiyyət və iqtisadi azadlıq hüquqlarının həyata keçirilməsinə münasibət onu göstərir ki, ölkədə iqtisadi islahat durmadan irəliləyir, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, bazar iqtisadiyyatının və bazar münasibətlərinin inkişafı bu irəliləyişin ən mühüm tərkib hissələrdir.

Azərbaycan Konstitusiyası vətəndaşların əmək hüquqlarını və bu hüquqların reallaşdırılmasına təminatları xeyli genişləndirmişdir. Bu, bir tərəfdən ümumi proseslə, digər tərəfdən bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlıdır. İnsanın əsas sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqlarından biri olan əmək hüququn reallaşdırılması fərdin şəxsi və ictimai rifahının əsasıdır. Bu hüquqa uyğun olaraq fərd özünün əmək qabiliyyətlərinə uyğun fəaliyyət növünü, peşəni və işi sərbəst

seçmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində (13-cü fəsil) müvafiq norma, qayda və prinsiplərin köməyi ilə əməyin mühafizə mexanizminin, habelə pozulmuş hüquqların bərpa mexanizminin müəyyən edilməsi işçinin mənafeələrinin müdafiəsi üçün mühüm vasitədir. Həmin məəcəllədə təsbit olunmuş normalar əmək münasibətlərinin iştirakçılarının hüquqlarını Azərbaycan Respublikasının bağlamış olduğu və ya onun tərəf kimi çıxış etdiyi beynəlxalq müqavilələrə, beynəlxalq əmək təşkilatının konvensiyalarına və digər beynəlxalq hüquqi normalara müvafiq olaraq qoruyur.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin müəyyən müddəaları milli hüquq sistemində islahatın həyata keçirilməsi gedişində qəbul edilmiş bəzi qanunlarda və digər normativ-hüquqi aktlarda daha da inkişaf etdirilmiş, bu sənədlərin qəbul edilməsi nəticəsində dövlətimiz insan hüquqları və azadlıqları sahəsində Avropa standartlarına daha çox yaxınlaşmışdır.

Müasir Azərbaycan qanunvericiliyinin vəziyyətini və inkişafını səciyyələndirən bir mühüm amil də, ailə üzvləri arasında demokratik vətəndaş cəmiyyəti üçün səciyyəvi olan münasibətlərin təmin edilməsinə, ailə və nikah münasibətlərinin möhkəmlənməsi üçün mövcud siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətdə maksimum əlverişli hüquqi şəraitin yaradılmasına yönəldilmiş ailə hüququnun normalarının təkmilləşdirilməsidir. Ailə haqqında dövlət qayğısı mövcud hüquqi vasitələrin (məsələn, sosial müdafiə sahəsində ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarının) potensialından tam istifadə edilməsini və ailə münasibətlərinə ailənin və bütövlükdə cəmiyyətin müasir inkişaf meyllərinə uyğun olan məqsədyönlü dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi, sosial-iqtisadi və təşkilati mexanizmlərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Azərbaycanda bu cür məqsədyönlü siyasətin həyata keçirilməsinə ciddi təsir göstərən müddəa, norma və tələblər müxtəlif beynəlxalq aktlarda, o cümlədən insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuşdur.

Mülki məəcəllə, cinayət məəcəlləsi, əmək məəcəlləsi və başqa qanunvericilik aktları ilə yanaşı ailə məəcəlləsinin də qəbul edilməsi Azərbaycanın siyasi və sosial-iqtisadi həyatında baş vermiş əsaslı dəyişikliklərlə bağlıdır. Bu dəyişikliklər ailə və nikah qəbilindən olan mühüm sosial təsisatlara bilavasitə təsir göstərir.

Müasir beynəlxalq hüquq bunu əsas götürür ki, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət probleminin həll edilməsi üçün təkcə dövlətlərin öz aralarında əməkdaşlığının fəallaşdırılması kifayət deyil. Bunun üçün həm də istər universal, istərsə də regional xarakterli müxtəlif nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq tələb olunur. Təbii ki, Avropa Şurası da bu cür təşkilatlardandır. Bizim fikrimizcə, bu cür əməkdaşlığın obyektiv ilkin şərtlərindən biri, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması ilə insanın əsas hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi arasında sıx əlaqə olmasından ibarətdir. Məlum olduğu kimi həmin nizamnamədə insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmətə

tin həvəsləndirilməsi və inkişafı istiqamətində beynəlxalq əməkdaşlığın zəruri olması barədə hüquqi cəhətdən məcburi sayılan ümumi müddəalar mövcuddur.

Bu gün insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə çoxsaylı beynəlxalq hüquqi sənədlər mövcuddur. Dövlət eyni məsələni tənzim edən bir neçə sazişin iştirakçısı ola bilər. Bununla əlaqədar sual yarana bilər ki, bu halda hansı saziş tətbiq olunmalıdır? Belə bir əsaslı fikir irəli sürmək olar ki, bu halda fərdə daha geniş və səmərəli müdafiəni təmin edən normaya üstünlük verilməlidir (3, 84).

Avropa Şurasının Nizamnaməsində təsbit edilmiş və ölkəmizdə geniş tətbiq edilən insan hüquqları və azadlıqlarına, hüququn aliliyinə hörmət prinsipləri formalaşmaqda olan hüquqi dövlət çərçivəsində insan ləyaqətinə və şəxsiyyətin azadlığına hörmətlə yanaşmanı nəzərdə tutur. Avropa Şurasının tam hüquqlu üzvləri olan digər dövlətlər kimi Azərbaycan Respublikası da insan hüquqları və azadlıqlarına sədaqətini dəfələrlə əməli işlə təsdiq etmişdir. İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının preambulasında qeyd edildiyi kimi bu azadlıqlar ədalətin və ümumi sülhün bərqərar olmasına zəmanət verir. Sülhün qorunub saxlanması isə bir tərəfdən əsl demokratik siyasi sistemin yaradılması digər tərəfdən insan hüquqlarına hörmət və onlara riayət edilməsi yolu ilə təmin olunur. Çoxsaylı faktlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikası ilə dünya ölkələrinin əməkdaşlığının real nəticəsi – ümumtanınmış beynəlxalq-hüquqi normalar, prinsiplər və standartlar əsasında qanunun aliliyini, hakimlərin müstəqilliyini, insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsini təmin edən məhkəmə-hüquq islahatının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsidir. Bu demokratik islahatın həyata keçirilməsinə imkan vermiş bir amil də ondan ibarətdir ki, dövlətimiz mütərəqqi Avropa qarşısında öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri, inkişaf yolunda qarşılaşdığı obyektiv çətinliklərə baxmayaraq yerinə yetirmişdir. Bunun nəticəsində Azərbaycan Respublikası təxminən otuz Avropa Konvensiyasına qoşulmuşdur. Respublikamızın qoşulduğu Avropa konvensiyalarından biri 2001-ci il dekabrın 25-də Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edilmiş işgəncələr, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növləri əleyhinə Avropa Konvensiyasıdır (həmin Konvensiyaya aid bir və iki saylı protokollarla bircə). Azərbaycanda insan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun təsis edilməsi insan hüquqları və azadlıqları sahəsində mühüm hadisə kimi qeydə alınmışdır. Bu barədə Konstitusiyaya Qanununun layihəsi Avropa Şurasının, digər beynəlxalq qurumların nümayəndələrinin iştirakı ilə hazırlanmış və 2001-ci il dekabr ayının 28-də parlament tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu fakt bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan Avropa Şurasına daxil olarkən öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri ardıcıl surətdə yerinə yetirir, insan hüquqları və azadlıqları sahəsində Avropa dəyərləri, idealları və standartları əsasında bu nüfuzlu təşkilatla əməkdaşlığa birinci dərəcəli əhəmiyyət verir.

İnsan hüquqlarının effektiv dövlətdaxili müdafiəsi üçün tək cə beynəlxalq hüququn ölkənin hüquq sisteminin tərkib hissəsi elan edilməsi kifayət etmir. Həm dövlət orqanı, həm də beynəlxalq ictimaiyyətin müvafiq orqanı kimi çıxış

edəcək müstəqil məhkəmə sistemi yaradılmalı, hakimlərin, vəkillərin, dövlətin vəzifəli şəxslərinin peşə hazırlığı artırılmalıdır (2, 189).

Son illərdə bir sıra dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi və həvəsləndirilməsi üçün milli infrastruktur yaradılması faktı prinsiplə əhəmiyyətə malikdir. Müxtəlif dövlətlərdə bu cür təsisatların vəzifələri müxtəlif ola bilər. Lakin onların hamısı eyni bir məqsədə nail olmağa çalışır. Elə buna görə onların hamısına insan hüquqları üzrə milli təsisat deyilir. Milli təsisat barədə müasir konsepsiya xeyli özünəməxsusluğu ilə fərqlənir, belə ki, söhbət insan hüquqlarının həvəsləndirilməsi və müdafiəsi baxımından funksiyaları və səlahiyyəti bilavasitə müəyyən olan xüsusi orqanın fəaliyyətindən gəlir (10, 44).

İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında mühüm beynəlxalq-hüquqi aktlarda öz əksini tapmış universal normaya əsasən, müvafiq konvensiyanın və ya paktın iştirakçısı olan hər bir dövlət öz fəaliyyətində bu hüquq və azadlıqlara hörmət prinsipini rəhbər tutmağa, hər hansı bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən bunlara riayət etməyə və həmin dəyərləri öz milli qanunvericilik sistemlərində əks etdirməyə borcludur. İnsan hüquqları və azadlıqları prinsipi ümumi xarakter daşıyan vəzifə kimi üzv-dövlətin yurisdiksiyasında olan bütün şəxslər barəsində bu hüquq və azadlıqlara şərtsiz riayət edilməsini nəzərdə tutur.

Məhz bu universallıq və qeyri-diskriminasiya prinsipi nəinki mövcud sahədə araşdırılan problemlərin xüsusiyyətlərini müəyyən edir, həm də dövlətin yurisdiksiyasında olan şəxslərin hüquqi rejiminin müəyyənləşdirilməsi zamanı insan hüquqları və azadlıqları üzrə konkret normaların qanuniliyinin zəruri meyarı rolunu oynayır (8, 123).

Əsas insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində milli qanunvericiliyin ümumtənzim prinsiplərə (standartlara) uyğunlaşdırılması prosesinin gedişində hüquq sisteminin əsaslı islahatı, demək olar yenidən qurulması, Azərbaycan Respublikası da daxil olmaqla, yeni müstəqil dövlətlərin başlıca xüsusiyyətlərindən biri, onların yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması əlamətidir. Dövlətimiz üçün bu cür islahatlar və demokratik inkişafın ali məqamı - Avropa Şurası Nizamnaməsinə qoşulmaq haqqında qanunun qəbul edilməsi və 2001-ci ildə həmin təşkilata tamhüquqlu üzv olmasıdır.

Azərbaycan Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin 3-cü bəndində əks olunmuş imperativ normaya əsasən, dövlət «irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir». 60-cı maddəyə (hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı) əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsinə təminat verilir (b.1) və hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərarı və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər (b.2) (5, 29).

Göründüyü kimi Azərbaycan Konstitusiyasında aydın və dəqiq ifadə edilmiş müddəalara uyğun olaraq Azərbaycan vətəndaşlarının əsas insan hüquqları və azadlıqlarına riayət edilməli və həyata keçirilməlidir və bu hüquq və vəzifələr onların qarşılıqlı məsuliyyəti ilə şərtlənib. Son nəticədə bu o deməkdir ki, dövlət nəinki öz vətəndaşlarının əsas hüquqları və azadlıqlarına təminat verməli və onları müdafiə etməlidir, o həm də bu hüquq və azadlıqların əməli surətdə həyata keçirilməsinə fəal kömək göstərməlidir.

Azərbaycan Respublikasının dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə Avropa dövlətlərini və onları birləşdirən miqrasiya qrupları ilə qarşılıqlı əlaqəsi turizm sahəsində də sirayət etmişdir (4, 146).

Əsas insan hüquqları və azadlıqlarının təminatı prinsipinə gəlincə isə, məlum olduğu kimi beynəlxalq səviyyədə bu müddəa Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 8-ci maddəsində formullaşdırılmış və orada birmənalı şəkildə göstərilmişdir ki, hər bir insan Konstitusiya ilə və ya qanunla ona verilmiş hüquqların pozulduğu təqdirdə səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən hüquqlarının bərpa olunması hüququna malikdir.

İnsan hüquqları və azadlıqları sahəsində əsas ümumbəşəri və Avropa standartlarının ən yeni Azərbaycan qanunvericiliyində nə dərəcədə əks və təsbit edilməsi Konstitusiya normalarının, onun bir sıra qanunlarının, digər normativ-hüquqi aktların ən mühüm Konvensiyaların beynəlxalq-hüquqi normaları və müddəaları, habelə Avropa Şurasının digər sənədləri ilə müqayisəsi və tutuşdurulması vasitəsilə aşkar oluna bilər.

Birincisi, 66 maddədən ibarət olan insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında azı 20 maddə bilavasitə həmin hüquq və azadlıqlara həsr edilmiş, maddələrin böyük əksəriyyəti isə kifayət qədər mürəkkəb yurisdiksiya mexanizminin fəaliyyətinin təşkili və qaydasını müəyyən edir. Bu mexanizmin əsas vəzifəsi isə müvafiq normaları konkret vəziyyətlərdə tətbiq etməkdən ibarətdir.

İkincisi, belə bir hal diqqəti çəkir ki, Konvensiya ənənəvi təsəvvürlərdən, o cümlədən, daimi beynəlxalq məhkəmə orqanlarının səlahiyyətinin yalnız dövlətlər arasında olan mübahisələrin həlli ilə məhdudlaşması haqqındakı təsəvvürdən mahiyyətə və faktiki olaraq imtina etmişdir. Başqa sözlə desək, vətəndaş hüquqlarının məhkəmə müdafiəsinə daha yalnız dövlətlərin və dövlət orqanlarının müstəsna səlahiyyətinə aid hal kimi baxıla bilməz.

Beləliklə, vətəndaşın beynəlxalq hüquq subyektivliyinin tanınması sahəsində olduqca ciddi bir qərar həyata keçirilmiş və bu, insan hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyayı öz əhəmiyyətinə görə analoqu olmayan beynəlxalq müqavilə kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

İnsan hüquqları və azadlıqlarının lazımı və daha ardıcıl müdafiəsini təmin etməyə borclu olan milli qanunvericiliyin inkişafı göstərir ki, mövcud problemin həlli prioritet səciyyə daşıyır və Avropa Şurasının üzv-dövlətlərində insan hüquqlarının dövləüstü müdafiəsi sistemini keyfiyyətə daha yüksək səviyyədə qurmaq tələbi ilə sıx bağlıdır (7, 68).

Avropa Konvensiyasının yaratdığı nəzarət mexanizminə gəldikdə isə, qeyd etmək olar ki, bu mexanizm canlı və fəal inkişaf edən orqanizm kimi fəaliyyət göstərir. Bu mexanizmin təşkili və fəaliyyəti qaydasına müəyyən gecikmələrlə də olsa, ona verilmiş imkanları genişləndirməyə və dəyişən tələbatlara uyğunlaşdırmağa xidmət edən müxtəlif dəyişikliklər edilir və bu yeniliklərin sayəsində də nəzarət mexanizmi daim təkmilləşir. Avropa Şurasının (Avropa Konvensiyasının) üzv-dövlətlərinin ərazisində insan hüquqları və azadlıqlarına riayət olunması üzrə regional nəzarət mexanizmi barədə isə bunu qeyd etmək olar ki, o, ümumbəşəri dəyərlərin, vahid hüquq məkanının və effektivliyin ideallarına cavab verən müvafiq struktur, funksional və prosedur xassələr əldə etmişdir.

Onu da qeyd etmək ki, Avropa Şurasının praktikasında elə bir hal məlum deyildir ki, Konvensiyanın iştirakçı-dövlətləri Avropa Məhkəməsinin qərarlarına əməl etməkdən imtina etsin. Bu isə milli hüquq sistemləri çərçivəsində həmin qərarlara riayət edilməsi barəsində müəyyən təminatların varlığından və beynəlxalq məhkəmə qərarlarının bilavasitə qüvvədə olması və bütün məhkəmə orqanlarının öz təcrübəsində bu qərarları rəhbər tutması vəzifəsi haqqında müvafiq müddəaların dövlətdaxili qanunvericilikdə möhkəmləndirilməsindən xəbər verir (12, 78).

Mövcud hal təkə Azərbaycan Respublikasının müvafiq müddəalarının Avropa Konvensiyasının normalarına uyğunluğu probleminin həlli üçün deyil, həm də insan hüquqlarının və əsas azadlıqların həyata keçirilməsi baxımından prinsiplial əhəmiyyətə malikdir, belə ki, bu hüquq və azadlıqlar hüququn hakimiyyəti, qanunun aliliyi və effektivliyi mənbəyinin inikası və təcəssümüdür. Bu anlayışların qarşılıqlı əlaqəsi milli hüquq sistemlərinin qurulması üçün müəyyən zəmin yaradır. Bu hüquq sistemlərinin əsasını isə o cümlədən cəmiyyətdə insan hüquqlarının təminatı və demokratiyanın müdafiəsi arasındakı bərabərlik təşkil edir. Bu cür qarşılıqlı əlaqə dövlətdə əsas insan hüquqları və azadlıqlarının ardıcıl həyata keçirilməsinin təminatı və demokratik institutların normal fəaliyyəti üçün zəruridir.

Məlum olduğu kimi Avropa Konvensiyasının preambulasında «azadlıqlara və hüququn aliliyinə hörmətdən» və bu anlayışların cəmiyyətin demokratik inkişafı üçün necə böyük əhəmiyyətə malik olmasından danışılır. Göründüyü kimi, yalnız əsas insan hüquqları və azadlıqlarının təsdiqi məsələsində deyil, demokratiyanın təsdiqi və möhkəmləndirilməsi üçün də hüququn aliliyi konsepsiyasına təməl xarakteri və mənası verilmişdir.

Bu da şübhə doğurmur ki, Konvensiya azadlıqlara və hüququn aliliyinə hörmətin təmin olunmasına və insan hüquqları və azadlıqlarının realizəsinə görə əsas məsuliyyəti hər bir dövlətin milli hakimiyyət orqanlarının və qanunvericiliyinin öhdəsinə qoyur. Bu da qanunauyğun haldır, belə ki, məhz yerli hakimiyyət və milli qanunvericilik, habelə məhkəmə sistemi son nəticədə bu hüquq və azadlıqları təmin etməklə yanaşı, onlara təminat verməyə borcludur.

Müasir dövlətlərin istər bir-biri ilə, istərsə də dövlətlərlə iri beynəlxalq

təşkilatlar arasında insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi obyektiv zəruridir. Bu zərurət ondan irəli gəlir ki, üçüncü minilliyin astanasında insan şəxsiyyətinin dəyərinin, onun üstünlüklərinin nisbətən yüksək səviyyədə anlaşılması ilə fərdin mövcudluğu və sərbəst inkişafı üçün minimum zamanətin təmin edilməsinin vacibliyi arasında qırılmaz əlaqə vardır. Bu fakt praktikada özünü onda ifadə etmişdir ki, müasir dövlətlərin, o cümlədən yeni suveren dövlətlərin böyük əksəriyyəti həmin hüquq və azadlıqların hər bir ölkədə və hər bir insan üçün real təmin edilə biləcək ümumbəşəri minimumunu müəyyən etməyə çalışır. Bu hüquq və azadlıqların bərqərar olmasının əsas vasitəsi - onların hüquqi, siyasi və mənəvi qüvvəsini könüllü olaraq etiraf etmiş dövlətlər tərəfindən, o cümlədən Azərbaycan Respublikası tərəfindən icra edilməsi məcburi olan müvafiq beynəlxalq hüquqi aktların işlənib hazırlanması və qəbul edilməsidir.

Beynəlxalq əməkdaşlığı obyektiv zərurətə çevirmiş mühüm amillərdən biri də insan hüquqları və azadlıqları barədə beynəlxalq konvensiyalarda təsbit olunmuş hüquqi normaların dövlətin daxili həyatında reallaşdırılması, bu hüquq və azadlıqların məzmununun milli qanunvericilikdə əks etdirilməsidir. Təbii ki, həmin normalarda təsbit olunmuş tələblərin faktiki həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait yaradılmasına yönəldilmiş sosial-iqtisadi siyasət yeridilmədən bu amili gerçəkləşdirmək mümkün deyil. Bu amil Azərbaycan Respublikasında, xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılır.

Buna görə bu cür əməkdaşlığın nəticələri, o cümlədən, əksəriyyət tərəfindən qəbul edilmiş insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq konvensiyaların müddəaları getdikcə daha çox hallarda milli məhkəmə orqanları üçün örnək olur, müasir beynəlxalq hüququn əsaslarına dair biliklərə yiyələnmək isə bütün məhkəmə instansiyalarının və hüququ tətbiq edən digər orqanların əməkdaşları üçün qaçılmaz zərurətə çevrilir.

Bu cür əməkdaşlığın nəticələri, o cümlədən, insan hüquqları və azadlıqları sahəsində geniş tanınmış beynəlxalq konvensiyaların müddəaları getdikcə daha tez-tez milli məhkəmə orqanlarının qərarları üçün əsasə çevrilir, müasir beynəlxalq hüququn əsaslarının əhəmiyyəti isə bütün məhkəmə instansiyaları, habelə digər hüquq-mühafizə orqanları üçün böyük zərurətə çevrilir. Məlumdur ki, bəzən insan hüquqları və azadlıqlarından süni şəkildə istifadə edərək, öz müqəddəratının təyin etmə hüququnun və onun ən ifrat forması olan ayrılma hüququnu həyata keçirmək məqsədilə yersiz iddia və tələblər irəli sürməyə çalışırlar. Beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq bu cür cəhdləri istisna etməlidir, çünki bunlar dövlətlərin ərazi bütövlüyünə qəsdə çevrilir, fəlakətlərə gətirib çıxarır və nəhayət, müəyyən regionlarda insan hüquqları və azadlıqları sahəsində vəziyyətin kəskin pisləşməsinə səbəb olur. Azərbaycan ərazisinin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasına, respublikamızda bir milyona qədər qaçqının yaranmasına gətirib çıxarmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar vəziyyət buna konkret misaldır. Bu insanların hüquq və azadlıqları böhranlı vəziyyətdə olmaqla yanaşı, onların barəsində istər BMT, istərsə də Avropa

Şurası tərəfindən müdafiə sisteminin tətbiq edilməsinə ehtiyac vardır. Bu və ya digər amillər və hallar son illərdə Avropa Şurası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlığın məqbul beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq formaları axtarışının zəruriliyini daha da kəskinləşdirmişdir. Nəticədə həm Avropa Şurası ilə, həm də digər nüfuzlu beynəlxalq qurumlarla geniş qarşılıqlı əlaqənin gedişində müstəqil Azərbaycanda müvafiq hüquqi baza sürətlə formalaşması və bununla yanaşı milli məhkəmə hakimiyyətinin dirçəlişi prosesi başlamışdır.

İnsan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edilməsi, hüququn aliliyi barədə Avropa Şurasının Nizamnaməsində təsbit olunmuş və dövlətimizdə geniş tətbiq edilən prinsiplər formalaşmaqda olan hüquqi dövlət çərçivəsində insan ləyaqətinə və şəxsiyyətin azadlığına hörmət prinsipinin müdafiə edilməsi və ona riayət olunması deməkdir. Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvləri olan digər dövlətlər kimi Azərbaycan Respublikası da özünün əsas azadlıqlara sədaqətini dəfələrlə təsdiq etmişdir. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının preambulasında qeyd edildiyi kimi, bu azadlıqlar «dünyada ədalətin və sülhün təntənəsinə» zəmanət verir. Dünyada sülhün qorunub saxlanması isə, bir tərəfdən, əsl demokratik siyasi sistemin köməyiylə, digər tərəfdən, insan hüquqlarına hörmət bəslənməsi və onlara riayət olunması ilə təmin edilir.

Azərbaycanda demokratik islahatların həyata keçirilməsi həm də ona görə mümkün olmuşdur ki, dövlətimiz öz inkişafı yolunda qarşılaşdığı obyektiv çətinliklərə baxmayaraq Avropa Şurası qarşısında öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirmişdir.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi üçün nəzarət mexanizmləri sistemində insan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutuna, eləcə də digər hüquq-müdafiə təşkilatlarına, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarına xüsusi əhəmiyyət verilir. Konstitusiya Qanunu (28 dekabr 2001-ci il tarixli) əsasında yaradılmış bu institut həm beynəlxalq təcrübəni, həm də milli xüsusiyyətləri nəzərə almaqla, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün ənənəvi vasitələri tamamlayır. Bu institutun fəaliyyəti məhkəmə sistemi hüdudundan kənarında həyata keçirməlidir.

Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına daxil olarkən öz qanunvericiliyini əsas beynəlxalq hüquqi norma və prinsiplərə uyğunlaşdırmaq barədə öhdəlik götürməklə bərabər eyni zamanda etiraf etmişdir ki, insan hüquqlarının müdafiəsi və onlara hörmət naminə, bu hüquqların pozulmasının yolverilməzliyi, dövlətimizdə insan hüquqlarının müdafiəsi və dəstəklənməsi üçün Avropa standartlarının reallaşdırılması, milli və beynəlxalq sistemlərin səmərəsinin artırılması, demokratik hüququn tətbiq edilməsi mexanizmlərinin bərqərar olması naminə həmin prinsip və normalara riayət edilməlidir.

Əsas xüsusiyyətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, milli təsisatlar sahəsindəki iş prosesində BMT bu qənaətə gəlmişdir ki, dövlətlərin insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmələri üçün bütün

dövlətlər üçün zəruri mexanizm kimi vahid milli təsisat modeli yaratmaq mümkün deyildir və bunu tövsiyə etməyə ehtiyac yoxdur. Bundan əlavə, hər bir dövlət başqa dövlətlərin təcrübəsindən özü üçün səmərəli şəkildə istifadə edə bilər, milli təsisatlar isə yerli mədəniyyətlərin, hüquq ənənələrinin və xüsusiyyətlərinin, eləcə də konkret dövlətdə mövcud olan siyasi təşkilatın xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə yaradılmalıdır.

Beləliklə, insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəldilmiş konvensiyalar qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlayan və nəzarət mexanizmlərinə əsaslanan vahid hüquqi vasitədir. İkincisi, insan hüquqlarının həvəsləndirilməsi və müdafiəsi ilə məşğul olan milli təsisatlarla tamamlanan bu mexanizmlər həmin sahədə dövlətləri və beynəlxalq birliyi rahat edən məsələləri həll etməyə qadirdir. Təbii ki, milli təsisatlar BMT-nin və ya Avropa Şurasının İnsan hüquqları üzrə orqanlar sistemini əvəz etməli deyil, yalnız öz tamamlayıcı funksiyalarını səmərəli şəkildə yerinə yetirməlidir.

Sadalanən səbəblərə görə, insan hüquqları və azadlıqlarının reallaşdırılmasında milli hökumətlər, xüsusilə böyük rol oynayır. İnsan hüquqlarının milli səviyyədə müdafiəsi məsələsi müvafiq qanunvericiliyin, müstəqil məhkəmə sisteminin və məhkəmə hakimiyyətinin, fərdi zəmanətlərin və müdafiə vasitələrinin konstitusion qaydada təsbit və təqdim edilməsi, həmçinin yeni demokratik təsisatlar yaradılması yolu ilə təmin edilə bilər.

Buna görə təsadüfi deyildir ki, son illərdə bir sıra dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi və həvəsləndirilməsi üçün milli infrastrukturlar yaradılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. Bakı, 2009.
2. Əliyev Ə.İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Bakı, 2007, 488 s.
3. Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı: Şirvan nəşr., 2007, 600 s.
4. Əliyev Ə.İ. Beynəlxalq turizm hüququ. Bakı: Çarşıoğlu, 2007, 440 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2011
6. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı: Hüquq, 2002, 420 s.
7. Əliyev Ş.İ. İnsan hüquqları sistemində sosial hüquqlar. Bakı: Bakı Universiteti, 2008, 368 s.
8. Гомьен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод (перевод с англ.). Совет Европы. М.: Юр.лит., 2006, 260 с.
9. Горшкова С.А. Стандарты Совета Европы по правам человека и российское законодательство. Изд-во НИМП. М.: Юр.лит., 2005, 320 с.
10. Гусейнов Л.Г. Конституция Азербайджанской республики, права человека и международное право // Международное право, 1998, №1, с.39-54
11. Дженкис М., Кей Р., Бредни Э. Европейское право в области прав человека (перевод с англ. яз.). М.: Права человека, 2004, 640 с.
12. Лукашева Е.А. Права человека как критерии нравственного измерения политики и государственной власти. // Права человека и политическое реформирование. М., Институт государств и права РАН. 2001

СОВРЕМЕННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОБЛАСТИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ

Н.Г.МЕХТИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы международно-правовой защиты прав и свобод человека и применения в этой сфере норм, принятых в законодательстве Азербайджанской Республики. В статье также нашли отражение проблемы соответствия международным стандартам законодательства в области прав и свобод человека.

Отмечается, что региональный механизм по соблюдению прав человека в Азербайджане как новый демократический государства помогает развития в решении внутригосударственной проблемы, открывает реальные возможности присоединения Европейскому Союзу.

Особенно следует отметить что, отражение прав и свобод человека в Конституции Азербайджанской Республики охватывает все области жизни человека и полностью соответствует общепризнанным принципам.

Ключевые слова: права человека, общепризнанные принципы, принцип недискриминации, Европейская Конвенция, защита прав человека, Европейский Суд по правам человека и т.д.

MODERN LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS AND EUROPEAN STANDARDS

N.Q.MEHDIYEV

SUMMARY

The article deals with the International legal protection of Human Rights and freedoms and the introduction of the appropriate norms into the Azerbaijan legislative system. The article also deals with the problem of the appropriateness of the Azerbaijan legislative system in the field of Human Rights and freedoms with the international standards.

It is noted that as a new democratic state, the regional controlling mechanism on obeying human rights for Azerbaijan assists for regularly solution of its inner development problems and gives real changes for European states.

It must be specially noted that the main law and freedoms in the Constitution of Azerbaijan, cover all spheres of main law and freedoms of human's life and activity and suitable for human principles.

Keywords: human rights, common principles, principle non-discrimination, European Convention, human rights protection, European Court of human rights and so on.